

УДК 159.9.07: 159.3: 378

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ГАРМОНІЗАЦІЇ ХАРАКТЕРУ ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Стаття посвячена установленню психологических закономерностей гармонизации характера одаренной личности в юношеском возрасте. На основе экспериментального исследования духовной сферы и степени гармоничности характера современных старшеклассников и студентов автором выделены психологические закономерности влияния духовности на процесс характерологического развития одаренной молодежи.

Ключевые слова: одаренная личность в юношеском возрасте, духовность, характерологическое развитие, гармоничность характера.

The article is devoted to the analysis of the psychological laws of harmonizations of characterological development of the presented youth. On the basis of an experimental research of spiritual sphere and a degree of a harmony of character of modern senior pupils and students the author allocates a psychological laws of influence of spirituality for process of characterological development of the presented youth.

Keywords: the presented youth personality, spirituality, characterological development, a harmony of character.

Однією з актуальних проблем сучасної психології є не тільки психодіагностика та розкриття таланту дітей та молоді, але й гармонізація характеру обдарованої особистості, яка є не тільки талановитою у певній творчій діяльності, але й найбільш вразливою й чутливою щодо психологічних проблем у стосунках з близькими. Заглиблення у творчість часто-густо є засобом уникнення міжособистісних конфліктів. Тому важливим завданням психолого-педагогічної науки є також психологічна профілактика дисгармонійного характерологічного розвитку творчої молоді шляхом розробки й застосування методів духовно-морального оздоровлення особистості, яка здатна не тільки реалізувати свої творчі інтелектуальні, художні або технічні здібності, але духовно й морально самоактуалізовуватись у повсякденному житті, у спілкуванні з оточуючими людьми. Отже, актуальність вивчення психологічних закономірностей гармонізації характеру обдарованої особистості в юнацькому віці зумовлена також необхідністю своєчасного попередження розвитку характерологічних девіацій.

Сьогодні, втрата духовно-морального підґрунтя, панування духу корисливості, пристосування до морально-патогенних умов сучасної культури викликає розвиток дисгармоній характеру в багатьох обдарованих юнаків та дівчат. Оскільки інтелектуальний розвиток в системі сучасної освіти заохочується більшою мірою ніж розвиток гармонійного характеру й особистості в цілому, тому як наслідок, талановиті старшокласники мають значні характерологічні дисгармонії, не вміють керувати власними почуттями, що зумовлює нездатність до побудови дружніх, толерантних міжособистісних стосунків. Отже, проблема гармонійного характерологічного розвитку в обдарованій особистості в юнацькому віці залишається не розв'язаною і набуває особливої *актуальності*.

Характер означає якість особистості, що узагальнює сукупність стійких індивідуальних властивостей, які проявляються у діяльності та поведінці. Характер являє собою єдність особистісної спрямованості й волі людини [1].

Важливим чинником виховання гармонійного характеру обдарованої особистості виступає розвиток і розкриття її духовного потенціалу. Будь-яка традиційна культура ґрунтується на духовних засадах, що спрямовують людину до гармонізації шляхом духовно-морального саморозвитку. Альтернативою є сучасна масова культура, яка вважає за норму моральну деградацію, подружні зради, гонитву за грішми й владою. В сучасному суспільстві відбувається поступове зсування цінностей до полюсу нижчих (матеріальних), яке сьогодні набуло загрозливого характеру. Негативні зміни у світогляді людей є критерієм спрямованості процесу деструктивної трансформації суспільства. Сучасна молодь відрізняється високим рівнем інтелекту при відсутності знань духовного змісту [4]. Юнацький вік є сензитивним щодо свідомого самовиховання характеру. За даними сучасних психолого-соціологічних досліджень, лише 4 % сімей вважають за потрібне активно протистояти нашестю соціальної жорстокості, антиморальності [5, С. 8]. При відсутності духовно-морального компоненту людина може самореалізовуватися в соціумі, але не може стати особистістю, що сутнісно самоактуалізується у духовному вимірі. Отже, розвиток духовного потенціалу юнаків і дівчат виступає важливим чинником виховання гармонійного характеру обдарованої особистості в юнацькому віці.

Метою даної статті є визначення психологічних закономірностей впливу духовних чинників на характерологічний розвиток сучасної обдарованої молоді.

З метою визначення психологічних закономірностей гармонізації характеру в юнацькому віці нами було проведено констатувальний експеримент, у якому брало участь 450 старшокласників, 119 учнів ПТНЗ переробної промисловості, 60 студентів будівельного технікуму та 940 студентів педагогічного університету ім. Б. Гринченка різних спеціальностей (133 майбутніх іноземних філологів, 185 студентів Інституту мистецтв, 171 майбутніх вчителів початкової школи та 196 студентів Інституту суспільства).

Нами було досліджено духовний потенціал; рівень мотивації духовно-морального розвитку, релігійних потреб, духовно-релігійного досвіду, патріотичності. Також було досліджено особистісну спрямованість, ступінь гармонійності характеру та прояву окремих рис, показники самопочуття, активності, настрою. В якості системи критеріїв *гармонійності* характеру було визначено: моральну вихованість, цілісність, урівноваженість, силу та м'якість характеру. У дослідженні використовувались методики: «Духовний потенціал» Е.О. Помиткіна, САН, авторська анкета «Мотивація духовно-морального розвитку» та емпіричні методики «Особистісна спрямованість» й «Структура і зміст характеру».

За результатами експерименту визначено рівні гармонійності характеру та психологічні тенденції характерологічного розвитку майбутніх педагогів. Нами було досліджено духовний потенціал; рівень мотивації духовно-морального розвитку, релігійних потреб, духовно-релігійного досвіду, патріотичності. Також було досліджено особистісну спрямованість, ступінь гармонійності характеру та прояву окремих рис, показники самопочуття, активності, настрою. В якості системи критеріїв *гармонійності* характеру було визначено: моральну вихованість, цілісність, урівноваженість, силу та м'якість характеру. У дослідженні використовувались методики: «Духовний потенціал» Е.О. Помиткіна, САН, авторська анкета «Мотивація духовно-морального розвитку» та емпіричні методики «Особистісна спрямованість» й «Структура і зміст характеру». В залежності від ступеню відповідності характеру критеріям його гармонійності нами було визначено 4 рівні: низький, нижче середнього, вище середнього і високий рівень.

1. *Низький рівень* гармонійності (умовно позначено як «дисгармонійний характер») визначається домінуванням деструктивних при відсутності конструктивних (гармонійних) рис. Неурівноваженість та безхарактерність значно перевищують показники урівноваженості й сили характеру. Це означає, що людина не має ні позитивних ставлень до світу, ні конструктивних навичок взаємодії з іншими людьми. Несформованість механізмів духовно-моральної саморегуляції та конструктивної компенсації харатерологічної дисгармонійності позначається на порушенні функціонування декількох або усіх компонентів характеру й зумовлює деструктивність та некерованість поведінкових проявів особистості. Людині з таким характером, яка має психологічні проблеми, можна рекомендувати звернутись за психолого-медичною допомогою доки харатерологічна дисгармонійність не набула незворотності (не переросла у більш глибокі психічні розлади особистості).

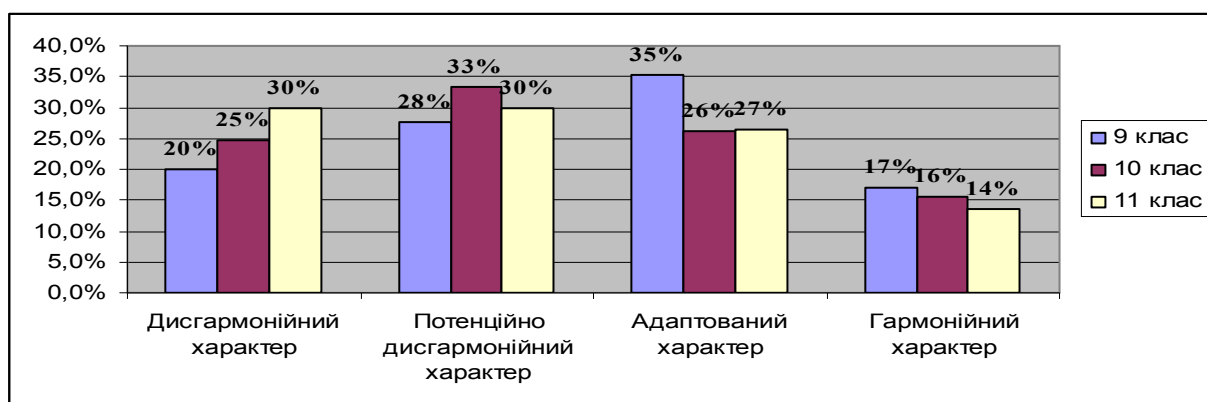
Типи дисгармонійного характеру поділяються за критеріями його м'якості – жорсткості. У випадку м'якого характеру надто сильно страждає сама особистість у наслідок порушення емоційно-вольових компонентів характеру, що призводить до стійких негативних емоційних проявів (тривожності, вразливості, песимістичності) при нездатності до їх свідомої саморегуляції. У випадку жорсткого характеру страждання виникають переважно у людей, що оточують індивіда з жорстким характером, який має вади духовно-моральних та комунікативних рис при збереженні вольових якостей та піднесеному емоційному фоні.

2. Рівень гармонійності *нижче середнього* умовно позначено як «потенційно дисгармонійний характер». Він відрізняється від попереднього тим, що спостерігається певна дифузність позитивних і негативних якостей: на фоні деструктивних характерологічних рис особистість має деякі компенсаційні механізми, які певною мірою нівелюють характерологічну дисгармонійність (тобто, хоч і домінують негативні риси, але присутні й позитивні). Неурівноваженість та безхарактерність наближаються до середнього рівня, хоча й не перевищують показники урівноваженості й сили характеру, що свідчить про наявність певної саморегуляції. Це рівень вираженої акцентуації, яка дозволяє людині часом бути у гармонійному стані, але за умов довготривалого стресу можливо загострення дисгармонійних рис, що низводить особистість до рівня більш глибокої характерологічної дисгармонії. Як і у попередньому випадку, такий характер умовно поділяється на м'який і жорсткий.

3. Рівень гармонійності *вище середнього* умовно позначено як «адаптований» характер має ступінь прояву конструктивних рис вище, ніж деструктивних, урівноваженість й сила характеру дещо переважають над неурівноваженістю та безхарактерністю, що є ознакою досить сформованої духовно-моральної саморегуляції. Проте, такий характер ще не є гармонійним, оскільки кожний з його компонентів не має повної міри гармонійності, що зумовлює недостатній рівень цілісності характеру. Але така людина може доволі успішно функціонувати в соціумі у наслідок добре сформованої соціально-психологічної адаптованості (звідси назва типу гармонійності характеру – «адаптований»).

4. І, нарешті, *високий рівень* гармонійності також поділяється на два типи: відносно-гармонійний та гармонійний, але не за критеріями м'якості – жорсткості, а за ступенем рівномірної сформованості усіх компонентів характеру. На цьому рівні урівноваженість й сила характеру значно перевищують показники неурівноваженості та безхарактерності, що свідчить про досить розвинуту саморегуляцію. Цікаво зазначити, що на високому рівні гармонійності жорсткість та м'якість майже урівноважують одне одне (знаходяться у межах середнього рівня, проте м'якість дещо переважає). На відміну від цілком гармонійного характеру (де усі його підструктури добре та рівномірно розвинені, й домінують виключно позитивні характерологічні риси) у випадку умовно-гармонійного характеру може спостерігатись домінування однієї-двох деструктивних рис (наприклад, педантичності або демонстративності) на фоні інших розвинених конструктивних рис, які забезпечують механізм духовно-моральної саморегуляції. Ця людина здатна до моральної поведінки, до гармонійного функціонування й соціально-психологічної адаптації, хоча має певні «людські слабкості».

В цілому, аналіз отриманих хрезультатів показав, що старшокласники мають переважно середній та нижче середнього рівень гармонійності характеру (Мал. 1).

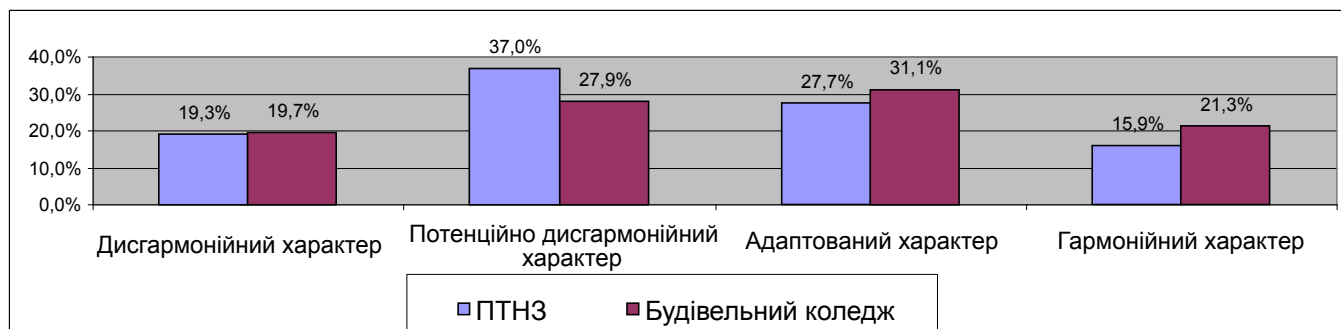

Мал. 1. Розподіл ступеню гармонійності характеру у старшокласників.

Відсоток учнів з гармонійним характером (16%) менше, ніж з дисгармонійним (25%). Зниження з віком відсотка гармонійних осіб та збільшення дисгармонійних свідчить про загальний процес дисгармонізації характеру в умовах навчання у загальноосвітніх навчальних закладах.

Учні ПТНЗ демонструють в цілому такий розподіл ступеню гармонійності характеру: 18,5 % учнів мають гармонійний характер, 29 % осіб – адаптований характер, у 32,5 % учнів – потенційно-дисгармонійний характер і 20 % юнаків та дівчат мають виражені характерологічні дисгармонії. Це свідчить, що більш ніж половина учнів ПТНЗ (52,5 %) відрізняються певним рівнем характерологічної дисгармонійності.

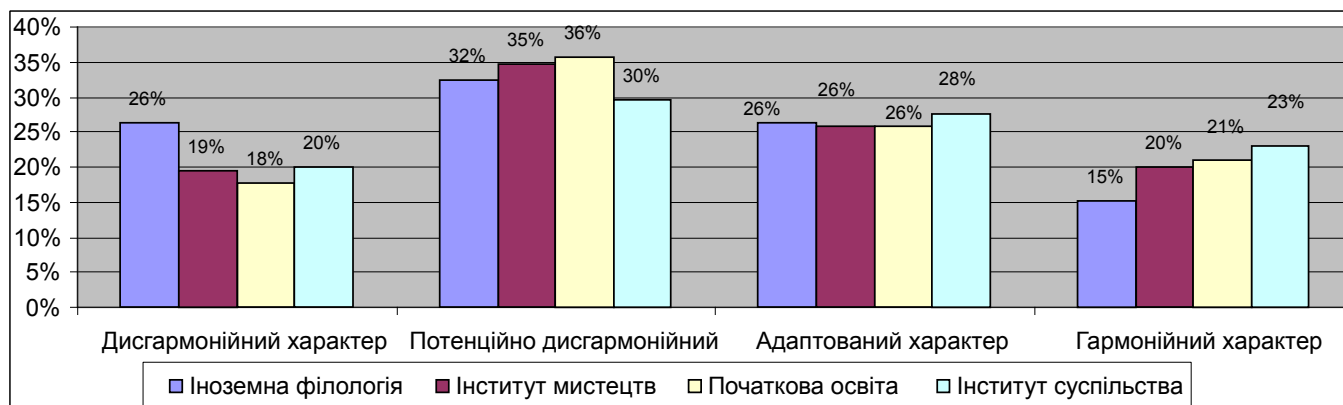
Розподіл ступеню гармонійності характеру учнів ПТНЗ та будівельного коледжу зображено на Мал. 2. Як бачимо з діаграми, студенти будівельного коледжу (майбутні архітектори) мають дещо більш гармонійний характер ніж учні ПТНЗ переробної промисловості.

Мал. 2. Ступінь гармонійності характеру учнів ПТНЗ та будівельного коледжу.

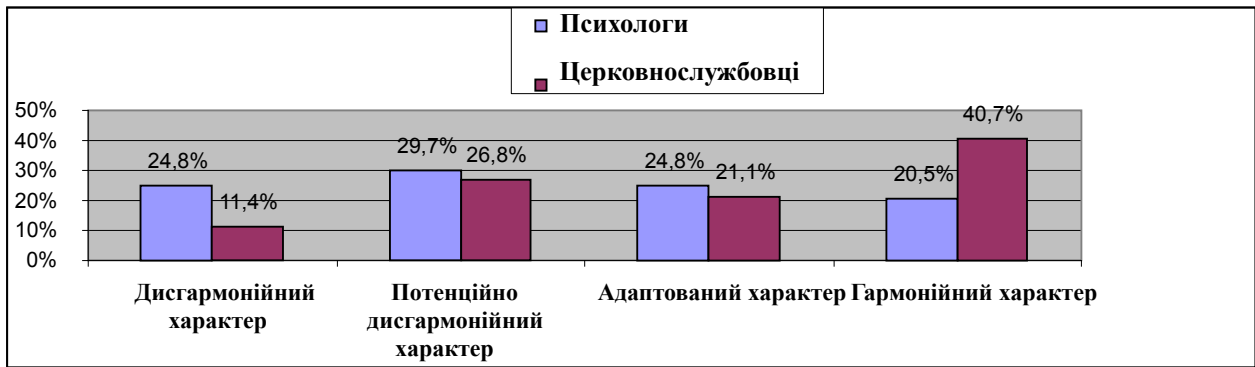
Вікова динаміка ступеню гармонійності характеру показала, що у майбутніх архітекторів спостерігається гармонізація характеру, а в учнів ПТНЗ переробної промисловості відбувається дисгармонізація характеру.

Ступінь гармонійності характеру студентів педагогічного університету відображено на Мал. 3. В цілому, серед студентів педагогічного університету переважають особи, які мають потенційно-дисгармонійний (33,2 %) характер. Відсоток осіб з гармонійним характером (19,7 %) дещо нижче ніж тих, хто має виражені характерологічні дисгармонії (20,7 %). Порівняльний аналіз між старшокласниками та студентами свідчить про зростання кількості осіб з гармонійним характером та зменшення відсотка осіб з дисгармонійним. Цей факт свідчить про вікову тенденцію до гармонізації характеру. Найбільш гармонійними й розвиненими у майбутніх педагогів є моральні та комунікативні риси. Вольові якості розвинуті недостатньо і вимагають додаткового психологічного розвитку.

Мал. 3. Ступінь гармонійності характеру студентів педагогічного університету.

Порівняльний аналіз гармонійності характеру студентів факультету практичної психології і студентів духовного училища показав, що майбутні церковнослужбовці мають більш високу ступінь гармонійності характеру ніж майбутні психологи (Мал. 4). Ми припускаємо, що духовним чинником гармонізації характеру є: духовний досвід, що сприяє розвитку психологічних механізмів духовно-морального самоудосконалення (мотивації духовно-морального розвитку, внутрішнього локусу контролю, рефлексії та духовно-моральної саморегуляції).

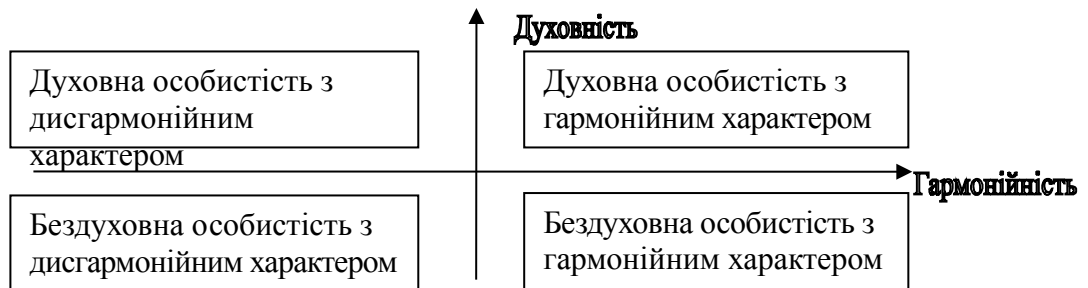
л. 4. Ступінь гармонійності характеру в учнів духовного училища та майбутніх психологів.

Вікова динаміка гармонійності характеру студентів різних спеціальностей показала, що у майбутніх архітекторів, дизайнерів, музикантів, хореографів та церковнослужбовців відбувається процес гармонізації, а у майбутніх психологів, педагогів та учнів ПТНЗ переробної промисловості – дисгармонізації характеру. Звідси випливає висновок про те, що творча професійна спрямованість, духовно-релігійний досвід та духовно-моральне самоудосконалення сприяють гармонізації характеру обдарованої особистості.

Більшість дослідників сходяться на тому, що гармонійний характер у сполученні з духовністю є підґрунтям конструктивного розвитку обдарованої особистості. Але, нажаль, так буває не завжди. На перший погляд достатньо було б для вирішення психологічних проблем спрямовувати людину у русло духовного розвитку. Але проблема полягає в тому, що саме характерологічні дисгармонії заважають людині духовно розвиватись. Нами було зроблено спробу встановити психологічні закономірності співвідношення духовного та характерологічного розвитку особистості.

Ми символічно припускаємо, що духовний розвиток має *вертикальний вимір* людського буття (у напрямі досягнення почуття загальної єдності, любові). *Характерологічний розвиток* може відбуватись як у гармонійному напрямі, так і дисгармонійному. Його можна представити як рух особистості у горизонтальному вимірі (гармонійний розвиток – це рух уперед, а дисгармонійний – рух назад). Таким чином, зобразимо співвідношення духовного і характерологічного розвитку у вигляді системи координат, де духовність – це вертикальна вісь, а гармонійність характеру – горизонтальна (див. Мал. 5).

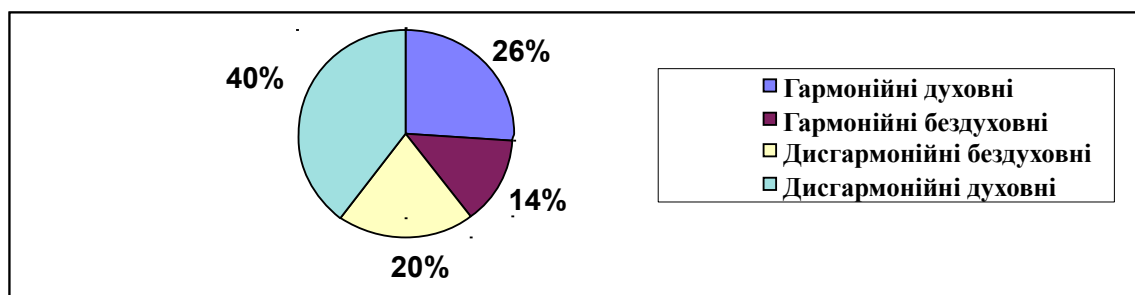
Сполучення ступеню духовності й гармонійності характеру визначає чотири основних типи, які є динамічними психічними станами, оскільки жодна людина протягом життя не минає духовно-особистісних криз і змінює свій стан, наслідком чого може бути формування й закріплення характерологічних дисгармоній (тривожності, дратівливості, агресивності та інших).

Мал. 5. Співвідношення духовності особистості та гармонійності характеру.

До *першого* типу належать духовні особи, які мають гармонійний характер (це бажаний стан). *Другим* типом є бездуховна особистість, яка має гармонійний характер (це типовий представник радянського суспільства, яке намагалося формувати гармонійну людину, ігноруючи її духовний розвиток). Це тип соціально адаптованої особистості, яка здатна оптимально функціонувати лише за умови зовнішньої та внутрішньої стабільності, але під час життєвих криз такі люди, не витримуючи психологічного тиску, переходять до *третього* типу – бездуховних та дисгармонійних особистостей. Дисгармонії характеру представників цього типу висвітлені у психіатричних дослідженнях як типи психопатій («розлади особистості»). І, нарешті, *четвертий* – так званий, «кризовий» тип – духовні особистості, які мають характерологічні дисгармонії. Це тип невротичної особистості, яка поряд з розвинутими духовними якостями (совісністю, відповідальністю) має певні емоційно-вольові дисгармонії характеру (тривожність, нестриманість, песимістичність).

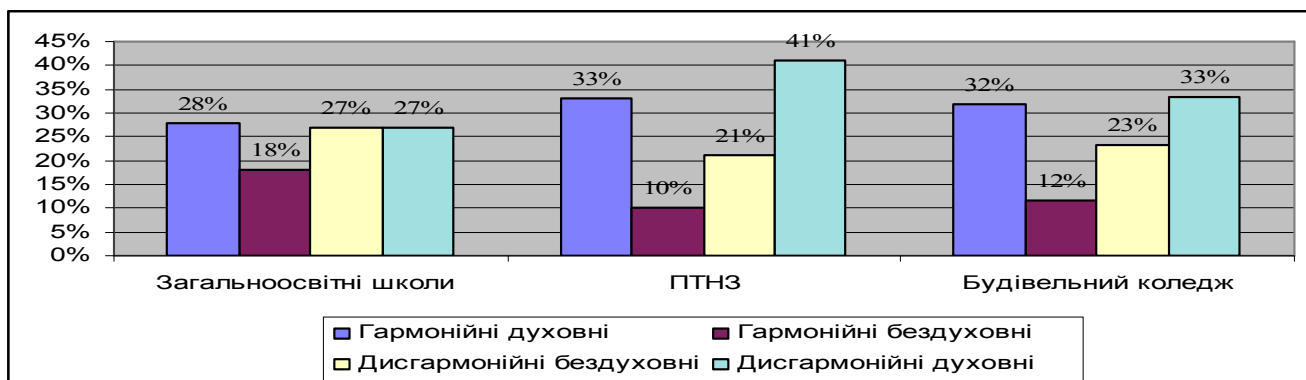
Звідси випливає, що рівень духовного розвитку особистості не завжди визначає ступінь гармонійності її характеру. Продемонструємо цю тезу прикладом експериментального дослідження духовних та характерологічних якостей сучасної обдарованої молоді. Співвідношення відсотків осіб в залежності від рівня духовності та гармонійності характеру відображено на Мал. 6.

Мал. 6. Співвідношення відсотків осіб в залежності від рівня духовності та гармонійності характеру (загальна вибірка).

Приємно констатувати, що серед молоді більше духовних осіб (66%) ніж бездуховних (34%), а ступінь гармонійності характеру, нажаль, переважає у бік дисгармонійності. Як бачимо з діаграми, у загальній виборці переважають духовні особи, які мають дисгармонійний характер (40%). Це означає, що суспільство має досить високий відсоток молоді, яка переживає стан духовно-особистісної кризи. Приємно відзначити, що чверть молоді є відносно гармонійною і духовною (26%). Але треба зауважити, що в цю категорію потрапили не тільки високо духовні особи, але й особи, що мають рівень духовності й гармонійності характеру вище середнього. Гармонійними але бездуховними виявилися 14% осіб, які характеризуються відсутністю мотивації до морального саморозвитку (навіщо розвиватись, коли я досить адаптований в соціумі). П'ята частина опитаних є дисгармонійними та бездуховними. На наш погляд, це дуже високий відсоток осіб у суспільстві, які створюють своєрідну «зону ризику» – потенційно психопатичних особистостей, які самі, знаходячись у стані емоційного дискомфорту та соціально-психологічної дезадаптації, дисгармонізують сферу міжособистісних стосунків навколо, оскільки не мають моральних ставлень до інших і не володіють психологічними механізмами духовного розвитку (децентрацією, рефлексією). У наслідок дисгармонійності свого характеру вони створюють психологічні проблеми для оточуючих, не відчуючи при цьому внутрішнього дискомфорту, оскільки духовні почуття (совісності, співстраждання, любові) в них відсутні.

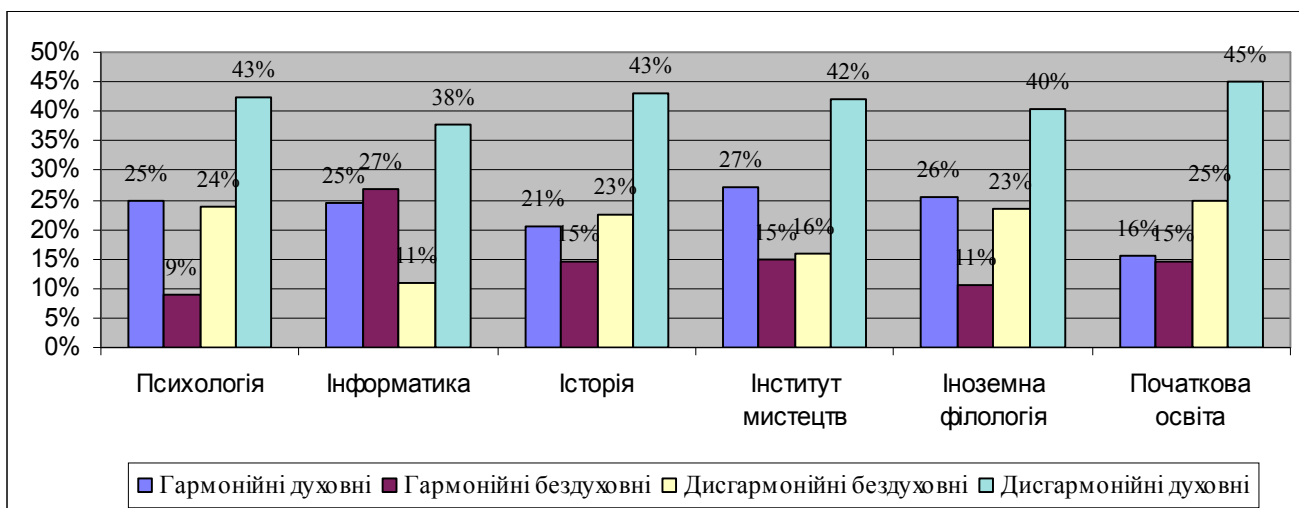
Розподіл ступеню духовності та гармонійності характеру варіюється в залежності від умов і профілю навчання (див. Мал. 7-8).

Мал. 7. Співвідношення духовності й гармонійності у загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах.

З діаграми видно, що найменш диференційованою є вибірка старшокласників, де кількість духовних й гармонійних осіб майже дорівнює кількості бездуховних дисгармонійних та духовних дисгармонійних учнів (27-28%). Відсоток бездуховних учнів, що мають гармонійний характер вище, ніж в інших навчальних закладах. Це свідчить про низький рівень мотивації духовно-морального розвитку в умовах навчання у загальноосвітніх навчальних закладах.

На відміну від старшокласників учні ПТНЗ переробної промисловрсті та будівельного коледжу продемонстрували вищий рівень духовного розвитку при нижчому рівні гармонійності характеру. Цей факт може бути зумовлений тим, що умови навчання у ПТНЗ сприяють зрушенню стану спокою та емоційної рівноваги учнів і викликають дисгармонізацію характеру й соціально-психологічну дезадаптацію особистості. Подолання цього дисгармонійного психологічного стану можливо завдяки духовно-особистісному зростанню. Отже, досить високий відсоток духовних учнів ПТНЗ, які мають дисгармонії характеру (41%), свідчить про наявність психологічної кризи, що зумовлена зміною умов навчання й сприяє духовно-особистісному розвитку в юнацькому віці. Співвідношення духовності та гармонійності характеру студентів ВНЗів свідчить про значне переважання кількості духовних осіб з характерологічними дисгармоніями (38-45%) (Мал. 8). Відсоток духовних осіб з гармонійним характером значно нижче (16-27%). Найменший відсоток бездуховних осіб, що мають дисгармонійний характер спостерігається у студентів за фахом «Інформатика» (11%) та «Мистецтво» (16%). Цікавою є наступна тенденція. Найбільшу кількість бездуховних осіб з гармонійним характером демонструють інформатики, а найменшу – майбутні психологи.

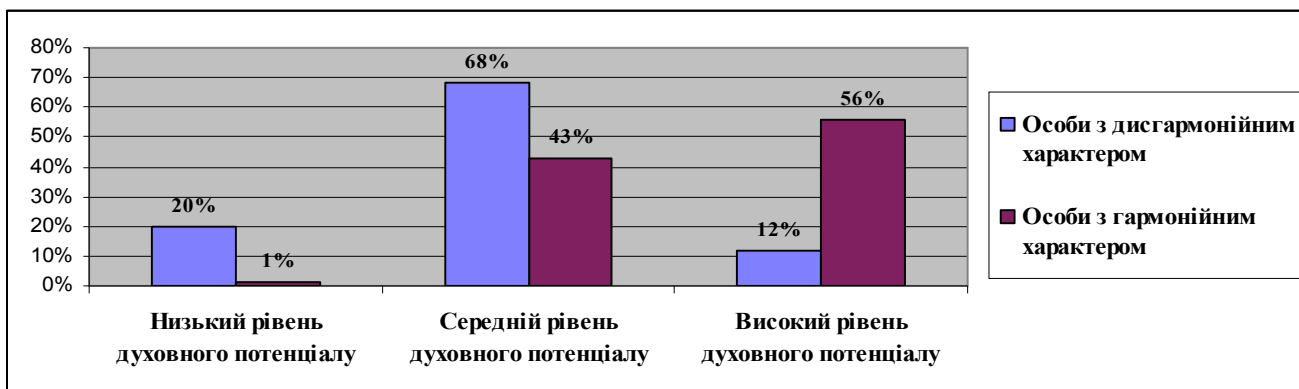

Мал. 8. Співвідношення духовності й гармонійності у вищих навчальних закладах.

Це можна інтерпретувати таким чином: технічний фах обирають переважно гармонійні особи, проте вони не мають мотивації духовно-морального розвитку, оскільки добре адаптовані у соціумі. У психологію йдуть переважно особи, які мають дисгармонійний характер (67%) з метою вирішення особистих проблем, оскільки вони страждають від соціально-психологічної дезадаптації й нерозвиненості духовних механізмів гармонізації власного характеру. Можемо припустити, що професійно-психологічний інтерес в юнацькому віці зумовлюється найбільш проблемною сферою особистого життя, адже неактуальні життєві проблеми не викликають підвищеного інтересу.

Отже, серед усіх верств юнацтва переважають духовні особи, які мають певні характерологічні дисгармонії, що свідчить про наявність духовно-особистісної кризи юнацького віку. Звідси випливає, що духовний розвиток спричиняє дисгармонізацію характеру юнаків та дівчат (ті звичайні явища й ситуації, які раніше не викликали сумнівів, зараз потребують морального самовизначення, знаходження особистісної позиції, що зумовлює психічну напругу і соціально-психологічну дезадаптацію особистості). Це положення нібито суперечить гіпотезі нашого дослідження про те, що розвиток духовного потенціалу виступає чинником гармонізації характеру особистості в юнацькому віці. Але з іншого боку це нашою хує на припущення, що процес гармонізації характеру особистості *не є лінійним* на відміну від процесу духовного розвитку. Тобто, гармонізація характеру під впливом духовних чинників має періодичність гармонійного підйому особистості та кризових станів, коли характер людини відрізняється вираженою дисгармонійністю й викликає соціально-психологічну дезадаптацію особистості.

Для перевірки цього припущення нами було проведено дослідження впливу духовності на ступінь гармонійності характеру за допомогою методу полярних груп, а також кореляційного та регресійного аналізу. За критерієм гармонійності характеру загальна вибірка була розділена на три підгрупи: особи з високим, середнім і низьким рівнем гармонійності характеру. Далі ми за допомогою методу полярних груп порівнювали характеристики представників гармонійного й дисгармонійного характеру. Виявилось, що у виборці з дисгармонійним характером переважає відсоток осіб з низьким та середнім рівнем духовного потенціалу, а у виборці з гармонійним характером значно превалюють особи з високим духовним потенціалом) (Мал. 9). Отже, гармонійність характеру безпосередньо пов'язана з духовним рівнем. Ця закономірність наочно свідчить про духовну детермінацію гармонійності характеру в юнацькому віці.

Мал. 9. Рівень духовного потенціалу у виборках з дисгармонійним та гармонійним характером.

Далі було проведено порівняльний аналіз інтеркореляційних зв'язків показника духовного потенціалу з іншими показниками (спрямованістю особистості, гармонійністю характеру, характерологічними рисами, показниками самопочуття, активності, настрою) у виборках з дисгармонійним, гармонійним характером та загальній виборці. В результаті встановлено наступні закономірності. Гармонійність характеру пов'язана з духовним потенціалом ($r = 0,35$) (особливо з децентрацією ($r = 0,41$) і рефлексією ($r = 0,26$)), почуттям щастливості ($r = 0,27$), самопочуттям ($r = 0,33$), активністю ($r = 0,31$), настроєм ($r = 0,33$). Цікавим є факт наявності кореляцій у виборці дисгармонійних осіб між гармонійністю характеру та моральною самооцінкою ($r = 0,4$) і відсутністю цього зв'язку у виборці гармонійних осіб. Тобто, дисгармонійні особи залежать від самооцінки, а гармонійні – вільні від неї. Аналогічна закономірність простежується стосовно зв'язків гармонійності характеру з духовно-релігійною спрямованістю на Бога ($r = 0,3$) й патріотичністю ($r = 0,26$) (у загальній та гармонійній виборках вони присутні, а в дисгармонійній відсутні). Отже, гармонійність характеру пов'язана з духовними і психосоматичними показниками.

Духовний потенціал має виражену кореляцію з духовно-релігійною спрямованістю ($r = 0,5$), цілісністю ($r = 0,5$), силою ($r = 0,4$) й м'якістю характеру ($r = 0,47$), загальною гармонійністю характеру ($r = 0,35$), духовно-моральними рисами (совісністю, альтруїзмом, чесністю) ($r = 0,4$), креативністю ($r = 0,36$), морально-комунікативними якостями (доброзичливістю, емпатією) ($r = 0,47$). Можна констатувати факт наявності кореляцій між духовним потенціалом з духовно-релігійною спрямованістю особистості й моральними якостями (альтруїзмом, відповідальністю) у виборці гармонійних осіб і відсутністю цього зв'язку у виборці дисгармонійних осіб.

З метою встановлення психологічних закономірностей детермінаційного впливу духовних чинників на гармонійність характеру далі було проведено регресійний аналіз між показником гармонійності характеру та духовними показниками, з якими він має значущі кореляції. Було встановлено, що гармонізації характеру в юнацькому віці найбільш сприяють такі духовні чинники як децентрація, рефлексія, духовно-релігійна спрямованість особистості, моральна самооцінка, а також самопочуття, настрої та почуття щасливості. Тобто, гармонійність характеру визначається впливом духовних та психофізіологічних чинників. Цікавим є те, що гармонійність характеру визначає ступінь релігійного досвіду. Тобто, глибоко пізнати Бога може тільки гармонійна людина. Дисгармонійність характеру заважає актуалізації духовно-моральних релігійних цінностей у життя.

Почуття щасливості не залежить від духовного потенціалу й спрямованості особистості, але визначається несуперечливістю характеру й оптимізмом. Цікавим є факт, що совісність негативно впливає на почуття щасливості (доки сумління не мучить, людина відчувається щасливою). Отже, духовний розвиток не робить людину емоційно задоволеною, оскільки вимагає зусиль щодо моральної роботи над собою. Це може сприяти загостренню духовно-особистісних криз, для подолання яких необхідні стійка духовна мотивація і вольові якості. З віком щасливість знижується.

Духовний потенціал особистості залежить від особистісної спрямованості на людей і на Бога, цілісності, сили й м'якості характеру, а також від духовно-моральних рис (совісності, альтруїзму, відповідальності, чесності), креативних (креативності, толерантності, принциповості), вольових (терплячості, організованості) та морально-комунікативних якостей (доброзичливості, емпатії, оптимістичності). Невротичність також підвищує духовний потенціал особистості, посилюючи нервово-психічну чутливість. Егоїстична спрямованість на себе знижує духовний потенціал особистості.

Отже, ми не можемо констатувати факт односправованого детермінаційного впливу духовного розвитку на процес гармонізації характеру в юнацькому віці. Але ми можемо стверджувати, що духовний потенціал і гармонійність характеру взаємовпливають одне на одне. Окремі компоненти духовного потенціалу сприяють гармонізації характеру, в той час як певні конструктивні риси зумовлюють зростання духовного потенціалу. Отже, гармонійний характер є психологічною передумовою одночасно результатом духовного розвитку особистості в юнацькому віці.

Експериментальне дослідження дозволило зробити наступні ВИСНОВКИ.

1. Проблема гармонізації характеру сучасної обдарованої молоді залишається не розв'язаною, адже близько 20 % юнаків та дівчат мають виражені дисгармонії характеру.

2. Духовний розвиток виступає важливим чинником гармонізації характеру в юнацькому віці. Найбільш значущими є децентрація, рефлексія, духовно-релігійна спрямованість.

3. Духовний потенціал і гармонійність характеру взаємовпливають одне на одне. Проте, духовний потенціал не завжди позитивно корелює з гармонійністю, оскільки процес гармонізації характеру не є лінійним: він має періодичність гармонійного підйому та кризових станів, коли дисгармонійність характеру спричиняє соціально-психологічну дезадаптацію особистості.

4. Творчий характер професійної діяльності та духовно-релігійний досвід сприяють активізації психологічних механізмів духовного розвитку.

5. Основним напрямом оптимізації сучасної освіти є насичення навчально-виховних програм заходами духовно-творчого спрямування, створення психологічних умов духовно-морального оздоровлення. Шляхами гармонізації характеру є: бесіди, диспути на моральну тематику, психологічні тренінги, введення спецкурсів щодо гармонізації характеру та підвищення рівня релігійної свідченості, розвиток мотивації самоудосконалення, моральної оцінки своїх якостей, формування вольових якостей, з опорою духовні цінності.

6. Лише за умови духовного розвитку та неупинної моральної боротьби з власною недосконалістю відбувається поступова гармонізація характеру відповідно до духовного ідеалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Левитов, Н. Д. Психология характера / Н.Д. Левитов. Изд. 3. – М., "Просвещение", 1969. – 424 с.
Levitov, N. D. Psihologija haraktera / N.D. Levitov. Izd. 3. – М., "Prosveshhenie", 1969. – 424 s.
2. Павлик, Н.В. Психодіагностика особливостей характеру майбутнього педагога: метод. рек. / Наталія Павлик. – К.: Логос, 2013. – 48 с.
Pavlyk, N.V. Psyhodiagnostyka osoblyvostej harakteru majbutn'ogo pedagoga: metod. rek. / Natalija Pavlyk. – К.: Logos, 2013. – 48 s.
3. Структура характера – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://spb-tei.ru/2005/08/17/struktura-kharaktera>.
Struktura haraktera – [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://spb-tei.ru/2005/08/17/struktura-kharaktera>.
4. Помиткін, Е. О. Психологічні закономірності та механізми духовного розвитку дітей і молоді / Помиткін Едуард Олександрович / Дис. ... доктора психол. наук: 19.00. 07. – К., 2008. – 50 с.
Pomytkin, E. O. Psihologichni zakonomirnosti ta mehanizmy duhovnogo rozvytku ditej i molodi / Pomytkin Eduard Oleksandrovyh / Dys. ... doktora psyhol. nauk: 19.00. 07. – К., 2008. – 560 s.
5. Фортунатова, М.О. Формування моральних цінностей у дошкільнят і молодших школярів / Фортунатова М.О. – Батьківський комітет України: газета для батьків та вчителів № 1 (7), 2014. С. 8.
Fortunatova, M.O. Formuvannja moral'nyh cinnostej u doshkil'njat i molodshyh shkoljariv / Fortunatova M.O. – Bat'kivs'kyj komitet Ukrai'ny: gazeta dlja bat'kiv ta vchyteliv № 1 (7), 2014. S.